

Завершує частину III публіцистична стаття «Народ мій завжди буде». В ній М.Ю. Брайчевський стисло, але глибоко змістовно висвітлив історію України в плані державотворення від часів Київської Русі до сучасності. Вчений показав, що лише на шляху справжнього відродження національної державності Україна зможе, нарешті, вийти з тої скрутної економічної ситуації, в якій вона в останні роки опинилася. Стаття сповнена оптимізму — народ України буде завжди!

Частина IV. Додатки вміщують важливі довідкові матеріали. Це насамперед бібліографія праць М.Ю. Брайчевського, яка на вересень 1999 р. містить 493 назви. Подано також примітки, іменний покажчик і список скорочень. Зазначені довідкові матеріали доповнюють зміст вибраних творів М.Ю. Брайчевського. Вони, безсумнівно, використови-

ватимуться зацікавленими дослідниками — археологами та істориками.

Книгу ілюстровано фотографіями з архіву автора, а також окремими фотографіями, автором яких є Ю. Кухарчук.

Таким чином, вихід у світ вибраних творів Михайла Юліановича Брайчевського є значною подією у науковому та культурному житті України. Книга сприятиме й поширенню знань про археологію та історію України на Заході, і зокрема у США.

Разом з цим необхідно зазначити, що тираж здійсненого видання (всього 500 примірників) явно недостатній. Враховуючи значення книги, а також наявність її макета для офсетного друку, на наш погляд, слід видрукувати новий, значно більший тираж цього корисного видання.

Одержано 25.04.2000

І.С. ВІНОКУР

**П.П. Толочко (керівник авторського колективу),
Д.Н. Козак, О.О. Моця, В.Ю. Мурзін,
В.В. Отрощенко, С.П. Сегеда**
Етнічна історія давньої України. —
К., 2000. — 280 с. — 101 іл.

Від найдавніших часів територія України становила своєрідний екологічний і соціально-економічний регіон Європи. З часу проголошення незалежності Української держави вона стала об'єктом історії. Усвідомлення історичного процесу розвитку України від найдавнішого періоду людства до сучасної новітньої модерної цивілізації є об'єктивною необхідністю в рамках пріоритетного напрямку «Розвиток і проблеми розбудови України» та державної науково-технічної програми «Процеси національно-культурного відродження: історія, сучасний стан і перспективи».

Україна винятково багата на пам'ятки старожитностей різних епох, оскільки територія її була зручною для проживання. Її старожитності були предметом глибокого вивчення вітчизняними і зарубіжними дослідниками лише у ХХ ст. Вони зробили спробу створити цілісну концепцію давньої історії України, визначивши хронологічні етапи розвитку носіїв різних археологічних культур, їх роль у суспільно-економічному і культурному розвитку в контексті з європейською цивілізацією.

В цьому аспекті розвиток населення України починаючи з кам'яної доби можна

уважати своєрідним феноменом в етнокультурному і етнополітичному відношенні, притаманним близькосхідним і античним цивілізаціям. Серед найбільших здобутків давнього населення України є державотворча традиція, яка зародилася ще у другому тисячолітті й відтоді не переривалася. Підтвердженням нашого погляду є фундаментальна праця «Давня історія України» у трьох томах (Київ, 1997, 1998, 2000). Після їх публікації став можливим перехід від соціально-історичних реконструкцій до відтворення етнічної історії України починаючи з доби палеоліту до епохи Київської Русі включно.

Рецензоване нами фундаментальне академічне дослідження «Етнічна історія давньої України» створено провідними спеціалістами Інституту археології НАН України. Авторами широко використано не лише вищезазвані томи «Давньої історії України», а й синтезовано спеціальні монографічні роботи з різних епох давньої і середньовічної історії України та суміжних з нею країн (Росія, Білорусь, Польща, Угорщина, Словаччина, Румунія і Молдова). Це дало змогу розглянути етнічну історію України і в ендегенетичному, і в екзогенетичному аспектах. Автори усвідомили, що етнічні процеси в межах сучасних кордонів України не

© АЛЕШКЕВИЧ Я., БАЛАГУРІ Е., ФОДОРІ.

зводились до існування єдиного етносу і монукультури.

Простори сучасної України були доступні в різний період давнини чисельним етнічним спільнотам завдяки постійній міграції, що створювало мозаїчність і динамічність етнотворчого стану (консолідація, асиміляція, міжетнічна інтеграція, сепарація, дисперсизація тощо).

Про багатогранність і строкатість етнічної історії України в умовах стабільності місцевого субстрату протягом тисячоліть йдеться у п'яти розділах рецензованої нами книги.

Перший розділ «Етнічні процеси в Україні у кам'яному віці та в палеометалічну епоху» (автор В.В. Отрошенко) є найскладнішим для відтворення етнічної історії, оскільки зовсім позбавлений письмових джерел. Висновки цього розділу в основному є гіпотетичні. Це особливо стосується кам'яного віку. Втім дослідники вже в епоху пізнього палеоліту (XL—X тис. років до н. е.) в межах України умовно визначають кілька локальних культурних зон з етнічними ознаками. В епоху мезоліту (X—VI тис. років до н. е.) у зв'язку з формуванням нових природно-ландшафтних зон більш рельєфно відтворюється географічне районування автохтонних етнокультурних груп, які мали спільні ознаки матеріальної і духовної культури і в суміжних з Україною територіях.

Більш строкатою стає етнічна карта України в епоху неоліту (VI—IV тис. років до н. е.), у період так званої неолітичної революції. Автор розділу В.В. Отрошенко визначено понад 10 регіональних етнокультурних спільностей, які розвивалися в руслі палеоевропейських культурних процесів з усіма людськими здобутками. Дослідник зазначав, що населення України в неолітичну добу було етнічно неоднорідним. Однак це були групи європейських племен, переважно кроманьйонської лінії розвитку.

В наступній історичній добі, в енеоліті (кінець V — початок II тис. до н. е.), відбувалися значні зрушення в соціально-економічному і культурному розвитку населення України. У відповідних природно-географічних зонах стабілізуються господарсько-культурні типи та історико-етнографічні спільноти, наприклад: у Поліссі — племена мисливців і рибалок; в лісостепу — хлібороби, а в степовій зоні — скотарі. Серед них особливий феномен являє собою трипільсько-кукутанська культурно-історична спільнота, генетичні корені якої беруть початок з середземноморського ареалу. Це підтверджують і висновки антропологів. Носії трипільської культури залічені до середземноморського і вірменійного типів і вважаються посланцями Близького Сходу. Поряд з етнічною ситуацією України в розділі виділено індоєвропейську проблематику в контексті енеоліту України. Дискусії щодо індоєвропейців, в основному, носять гіпотетичний характер, однак найбільш прийнятною є думка, що на зламі переходу від енеоліту до ран-

нього бронзового віку інтенсивне розселення скотарів-ямників є свідченням фінальної фази розвитку пізньоїіндоєвропейської спільноти і розпаду її на окремі мовні групи й діалекти.

У контексті з індоєвропейською проблематикою не завадило б розглянути в розділі і місце таких археологічних культур, розташованих на території Західної України, як культура кулястих і ліщастих амфор, Тисополгар, Бодрогкерестур і Баден.¹

За наявністю багатой джерельної бази ґрунтовно досліджена етнічна ситуація в Україні за доби бронзи (III—II тис. до н. е.). У цьому підрозділі (параграф 5) аналізуються всі археологічні культури в контексті з арійською та індоєвропейською проблематикою. Цікавою є думка В.В. Отрошенка щодо стабільності етнічного субстрату у Східноєвропейському ареалі. Тут чітко виділяються праслов'янська комарівсько-тищинецька етнічна спільнота і прафракійська, представлена культурами Монтеору, Оттомань, Віттенберг, Ноа, Станово, Гава-Голіград і Жинішів-Лукашівка.²

Етнічна спадковість найчіткіше виражена у степовій частині України. Перекокливо, на численних джерелах, зазначається, що Північно-причорноморська зона була місцем постійної міграції зі Сходу на Захід та ареною міжетнічних контактів і конфліктів. В.В. Отрошенко доводить, що за доби бронзи міжетнічні контакти мали діагональний характер в напрямках південний схід — північний захід між праслов'янсько-балтськими та східноіранськими етнічними масивами. Наприкінці доби бронзи наявними стали зустрічні рухи між прафрако-іллірійськими та прафіно-угорськими спільностями. Етнічна строкатість давньої України підтверджена і гідронімами (іранська, фракійська і слов'янська лексика).

Другий розділ рецензованої книги присвячений I тис. до н. е. та початку I тис. н. е. (автор В.Ю. Мурзін). Це є період в етнічній історії України, коли в письмових джерелах вже названо народи під власними іменами. Це киммерійці, скіфи, алазони, будини, гелони, неври, меланхлени, сармати, венеда та ін. У всіх трьох економіко-географічних зонах України етнічний масив належить до різних мовних сімей. Степові простори населяли іраномовні племена киммерійців, скіфів і сарматів. У лісостеповій зоні мешкали землероби — скотарі праслов'янської спільності. В поліській зоні розмішувалися племена неврів та меланхленів, які належали до балтської етнокультурної сім'ї.

В I тис. до н. е. східнокарпатську зону України заселили нові культури фракійського гальштату (Гава-Голіград, куштановицька), а північно-західну — племена висоцької та лужицької культур. До останньої входили й деякі праслов'янські племена. У скіфо-сарматський час етнічна ситуація України стає відносно стабільною. В Північному Причорномор'їт крім іраномовних скіфів і сарматів появляється грекомовне населення. У межах Великої Скіфії формуються етнополітичні утворення

(іраномовне і праслов'янське). Вони відіграли важливу роль у подальшій долі українців.

Етнічні процеси у слов'ян у межах України (подільська і лісостепова зони) наприкінці I тис. до н. е. — у I тис. н. е. висвітлено у третьому розділі книги (автор Д.Н. Козак). Джерельна база розділу дуже солідна, оснований на письмових і археологічних даних. Автором наведено всі археологічні культури, розташовані на теренах України, і розглянуто їх етнічну класифікацію. До таких належать культури: зарубинська, пшеворська, черняхівська, кельто-фракійська, карпатських курганів, поенешти-лукашівська, корчаківська, пенківська та ін. Перший період слов'янської історії визначено Д.Н. Козаком як венедський, а другий — як антський з посланням на римські та візантійські письмові джерела.

В калейдоскопі етнічної поляризації України крім слов'ян певне місце посідали сармати, гуни, готи, болгари, авари, балти, угро-фінни та інші народи. Вони встановлювали між собою активні контакти і успішно діяли в державотворчому процесі слов'ян. Разом з тим для неслов'яномовних народів визначальною була тенденція поступової асиміляції осілими хліборобськими племенами слов'ян.

Четвертий розділ рецензованої праці присвячений етнічним процесам в часи Київської Русі (автор П.П. Толочко). В той історичний час сучасну територію України заселяли переважно дві великі етнічні спільності. У лісовій і лісостеповій смузі мешкали слов'яни, а в степовій зоні перебували тюркомовні кочовики: печеніги, торки, половці, монголо-татари. Протягом трьох століть (X—XIII ст.) кочовики осіли й інтегрувалися у складі держави східних слов'ян. Русь як єдина етнополітична спільність увібрала в себе значну частину неслов'янського населення — тюркомовних кочовиків, норманів і фінно-угрів.

На наш погляд, у розділі можна було б рельєфніше аналізувати етнічну ситуацію на західних територіях України в X—XIII ст. Тут проходили процеси етнокультурної синкретизації, які мали характерні риси, властиві для ранньофеодальної Європи³.

Завершальний, п'ятий, розділ рецензованої книги присвячений аналізу антропологічного складу давнього населення України (автор С.П. Сегеда). На основі порівняльного краніологічного матеріалу, починаючи з палеоліту по XIII ст. включно, зроблено спробу розглянути етногенетичні аспекти аборигенної людності України. Переконаливою є концепція С.П. Сегеди,

що антропологічний склад населення сучасної України сформувався впродовж тисячоліть внаслідок взаємодії багатьох морфологічних компонентів як слов'янського, так і неслов'янського походження.

Оцінюючи вихід у світ фундаментального академічного дослідження про етнічну історію давньої України, констатуємо, що воно відіграватиме помітну роль у науковому і культурному житті країни. Книгу ілюстровано фотографіями, малюнками, таблицями матеріалів археологічних культур і картами про поширення пам'яток старожитностей. Правда, топографічна цінність карт невисока.

Незважаючи на деякі недоліки, загалом наукова праця є цілісним дослідженням і матиме неабияку значущість у роботі вітчизняних спеціалістів з проблем етнічної історії, вона стане предметом широкого вивчення етнологами, істориками та етнополітиками зарубіжних країн. Науковий доробок авторського колективу Інституту археології НАН України сприятиме подальшому процесу національного відродження і творчого розквіту України.

¹ *Стародавнє населення Прикарпаття і Волині.* — К., 1974. — С. 116—129; 149—152; *Древняя история Верхнего Потисья.* — Львов, 1991. — С. 51—57; *Сафронов В.А.* Индоевропейские прародины. — Горький, 1989. — С. 93—135.

² *Археология Венгрии.* — М., 1986. — С. 83—115; *Нариси історії Закарпаття.* — Ужгород, 1993. — С. 33—39; *Балагурі Е.А.* Заселення та етнокультурні процеси в Українських Карпатах // Українські Карпати: етнос, історія, культура. — Ужгород, 1993. — С. 27—41.

³ *Гранчак І.М.* До питання встановлення влади угорської держави в Закарпатті IX—XIII ст. // *Acta Hungarica.* — Ужгород; Дебрецен, 1998. — Вип. VII—VIII. — С. 90—97; *Пеняк С.І., Пеняк П.С.* Історія Закарпаття з найдавніших часів до приходу угорців в Карпатську котловину. — Ужгород, 1997. — С. 90—97; *Балагурі Е., Алешкевич Я.* Старожитності Верхнього Потисся періоду віднайдення угорцями Батьківщини (нові аспекти в концепції) // *Наук. вісник УжДУ. Сер. Історія.* — Ужгород, 1999. — Вип. 3. — С. 106—111; *Fodor I.A.* A honfoglalo magyarsag. — Budapest, 1996. — Old. 27—36.

Я. АЛЕШКЕВИЧ,
Е. БАЛАГУРІ, І. ФОДОР